

ПОЛИТОЛОГИ ХХП

Эрдэм шинжилгээний бичиг №22 (593): 93-100 дахь тал

**НАМ, НАМЫН СИСТЕМИЙН ТӨЛӨШИЛД СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ
ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН НӨЛӨӨЛӨХ НЬ**

Ж.Төртогтох

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн эрхлэгч, профессор

Ардчилал судлалын төвийн захирал

Б.Болор-Эрдэнэ

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн магистрант

Хураангуй:

“Нам, намын системийн төлөвшилд сонгуулийн тогтолцооны эрх зүйн орчин нөлөөлөх нь” сэдэвт эрдэм шинжилгээний өгүүлэлд сонгуулийн тогтолцоо гэж чухам юу болох, сонгуулийн тогтолцооны хууль эрх зүйн орчны нөхцөл байдал, сонгуулийн тогтолцоог хэрхэн яаж ангилдаг талаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судалснаас гадна нам нь улс төрийн хамгийн чухал институцийн хувьд сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтүүдээс үүдэн хэрхэн хөгжин, төлөвшиж ирснийг онцолсон.

Монгол Улсад болж өнгөрсөн УИХ-ын 1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012, 2016, 2020 оны нийт 8 удаагийн сонгууль нь зохион байгуулагдсан цаг үеийн өвөрмөц онцлог, эдийн засгийн байдал, улс төрийн намын болон төрийн бодлого шийдвэр, нийгэм цаг үеийн уур амьсгал, сонгуулийн тогтолцооны хууль эрх зүйн өөрчлөлт зэргээс хамаарч өөр өөрийн өвөрмөц онцлогтой, үр дүнтэй байсан. Монгол Улсад сонгуулиудыг олон мандаттай томсгосон тойргоор болон нэг мандаттай мажоритар тогтолцоогоор явуулж ирсэн нь улс төрийн хоёр хүчин ээлжлэн төрийн эрхийг барих боломжийг бүрдүүлсэн бөгөөд түүн дотроо мажоритар тогтолцоогоор сонгууль зохион байгуулахдаа томсгосон тойргийг сонгон явуулж байгаа нь нэг том намыг дэмжих нөхцөл боломжийг бий болгодог учраас нэг намын олонхи эсхүл хоёр том нам ээлжлэн төрийн эрх барьж байгаа нь сонгуулийн тогтолцоотой холбоотойг онцолсон.

Түлхүүр үгс: Сонгуулийн тогтолцоо, нам, намын системийн төлөвшил, ардчилал, сонгууль, хууль, эрх зүйн орчин

Удиртгал:

Монгол Улсын ардчилал нь 30 гаруй жилийн хугацаанд найман удаагийн ардчилсан сонгуулиар баталгаажсан бөгөөд дээрх сонгуулиуд нь алдаа, дутагдалтай байсан ч улс төрийн олон намын өрсөлдөөнийг хангасан, засгийн эрхийг тайван замаар шилжүүлсэн, чөлөөт, шударга сонгууль болсон гэж ихэнх ажиглагчид үздэг. Монгол Улс нь залуу ардчилалтай боловч өнөөг хүртэл тэсвэр хатуужилтай, хүчирхэг ардчиллыг бэхжүүлсээр ирснийг харуулсаар байна. Монгол Улсын ардчиллын түүх ерөнхий зургаараа эерэг ч улс төр, сонгуулийн хувьд нилээд сорилттой тулгарч иржээ. Гурван шатны сонгууль Улсын Их Хурал, Орон нутгийн сонгууль, Ерөнхийлөгчийн сонгуулиудад сонгогчдын ирц буурч, Засгийн газар болон сонгогдсон албан тушаалтнуудад итгэх иргэдийн итгэл буурч байгааг олон нийтийн санал асуулгын дүнгүүдээс харж болно. Эдгээр асуудал нь дэлхийн олон ардчилсан оронд тулгардаг боловч Монголын сонгуулийн тогтолцооны эрх зүйн орчины онцлогоос үүдэлтэй сорилтууд давамгайлж байна. Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцооны тогтворгүй байдлаас үүдэлтэй урьдчилан таамаглах боломжгүй, тодорхойгүй байдал, улс төрийн намуудын эрх ашгаа тэргүүнд тавьдаг хандлага, улс төрийн байр сууриа бэхжүүлэх

сонирхлын үүднээс сонгуулийн тогтолцоог (жишээ нь багц саналын тогтолцоо) сонгодог, улмаар бага саналын зөрүүтэй ч төрийн эрхийг үргэлжлүүлэн барих улс төрийн зорилго зэрэг үүнд нөлөөлдөг. Сонгуулийн тогтолцооны холбогдох хууль, дүрэм журам байнга өөрчлөгдөж байгаа нь сонгуулийн хамгийн том сорилт юм. Өнгөрсөн 30 гаруй жилийн хугацаанд Монгол Улс УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулиа таван удаа өөрчилж, гурван удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулан, дөрвөн өөр сонгуулийн тогтолцоог ашиглажээ. УИХ-ын сонгуульд ашиглагдаж байгаа тогтолцоог Орон нутгийн сонгуульд мөн шууд ашигладаг. Сонгуулийн тогтолцоог энэ мэтээр байнга өөрчлөх нь сонгогчдын боловсрол, улс төрийн намын институтчилал, стратегид сөргөөр нөлөөлж, тогтолцоонд урьдчилан таамаглах боломжгүй, тодорхойгүй байдлыг бий болгож байна. УИХ-ын сонгууль бүрийн өмнө, заримдаа хэдхэн сарын өмнө сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтийг хийж байгаа нь сонгуулийн үр дүнд шууд нөлөөлөхийн хажуугаар улс төрийн намын системийн төлөвшилд сөрөг үр дагаварыг үүсгэж байна. Олонх болсон нам, эвсэл сонгуулийн тогтолцооны талаарх нийтийн ашиг сонирхол, үнэт зүйлсийг чухалчлалгүй өөрсдийн дахин сонгогдох кампанит ажилд зориулан уг өөрчлөлтийг хийж ирсэн нь богино хугацааны, ашиг сонирхлын зөрчилтэй шийдвэр юм. Ерөнхийдөө энэ тогтворгүй байдал нь засаг захиргааны байгууллагуудын “легитим” чанар буурахад нөлөөлж буй том хүчин зүйл юм. Монгол Улсын Үндсэн хуульд 2019 онд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийг тодорхой хэмжээнд хязгаарлаж, зургаан жилийн хугацаатай нэг удаа сонгогдох болгосноор УИХ-ын болон Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн хоорондох хугацаанд ихээхэн өөрчлөлт оруулсан бол Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 2023 оны 5 сарын 31-ны өдрийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр сонгуулийн тогтолцоог анх удаа Үндсэн хуулиар хуульчилсан юм. Ингэснээр сонгуулийн тухай хуулинд нам, эвсэлүүд дур мэдэн гар хүрэх боломжгүй нөхцөл байдал үүсч байгаа бөгөөд гагцхүү Үндсэн хуулийн өөрчлөлтөөр л Сонгуулийн тухай хуулийг өөрчлөх боломжтой болж байгаа юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд дараах байдлаар сонгуулийн тогтолцооны үндсэн хуулийн эрх зүйн үндсийг тодорхойлсон¹:

*4.2. Улсын Их Хурлын сонгуулийг сонгуулийн холимог тогтолцоогоор явуулна. Улсын Их Хурлын далан найман гишүүнийг олныг төлөөлөх, дөчин найман гишүүнийг хувь тэнцүүлэн төлөөлөх аргаар сонгоно*².

*4.3. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу Улсын Их Хурлын 126 гишүүнийг дараах байдлаар сонгоно*³.

*4.3.1. Улсын Их Хурлын 78 гишүүнийг энэ хуульд заасны дагуу байгуулагдсан сонгуулийн тойргоос олныг төлөөлөх /мажоритар/ аргаар*⁴;

Тухайн төр барьж буй улс төрийн нэг хүчин ямар бодлого барьж ажиллаж байна, ардчиллын үнэт зүйлсийг алдагдуулж байна уу, ард түмний эрх, эрх чөлөө, язгуур ашиг сонирхолд хэрхэн нөлөөлж байгаа зэргээс ихээхэн хамаардаг бөгөөд нэг нам үнэмлэхүй олонхи болж олон жил оршин тогтновол ардчиллын үнэ цэнэ, үнэт зүйлс алдагдах магадлалтай. Иймээс цаашид Монгол Улс төрийн институцийг төлөвшүүлэх, ил тод байдлыг хангах, сонгогчдын оролцоо, төлөөллийг нэмэгдүүлэх, сонгуулийн санхүүжилтийг бууруулахад нөлөөлөх сонгуулийн тогтолцоог боловсронгуй болгоход анхаарах хэрэгтэй.

Сонгуулийн тогтолцооны ангилал

Сонгуулийн тогтолцоо гэж сонгогч хэдэн саналтай байх, саналаа хэнд өгөх, саналыг ямар аргаар парламентын суудалд хуваарилах зэргийг багтаасан арга, дүрмийг хэлдэг. Сонгуулийн тогтолцоо нь дараах гурван гол үүргийг гүйцэтгэдэг. Нэгдүгээрт, сонгогчдын өгсөн саналд үндэслэн нам, нэр дэвшигчдийн суудлын тоог тогтоох, хоёрдугаарт, иргэд сонгосон төлөөлөгчидтэйгөө хариуцлага тооцох хэрэгсэл, гуравдугаарт, эрх мэдлийн төлөө

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ. 1992 он. <https://legalinfo.mn/mn/detail/14869>

² Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ. 1992 он. <https://legalinfo.mn/mn/detail/14869>

³ Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ. 1992 он. <https://legalinfo.mn/mn/detail/14869>

⁴ Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ. 1992 он. <https://legalinfo.mn/mn/detail/14869>

өрсөлдөгчид сонгогчидтойгоо харьцах арга замыг сонгох хөшүүрэг болдог байна. Судлаач Б.Рейллигийн тодорхойлсноор сонгуулийн тогтолцоо нь “Сонгуульд өгсөн аливаа саналыг парламент, эсвэл бусад албанд хэрхэн суудал болгохыг заасан журам, үйл ажиллагаа”⁵ юм. Судлаач Бенжамин Рейлли сонгуулийн тогтолцоог тодорхойлоход дараах нийтлэг зарчмуудыг удирдлага болгодог⁶ хэмээн үзсэн. Үүнд:

- Шударга төлөөллийг хангах
- Сонгуулийн үйл ажиллагаа иргэдэд хялбар, үр дүн нь утга учиртай байх
- Эв нэгдлийг хангах хөшүүрэг болгох
- Тогтвортой, шуурхай ажиллагаатай засгийн газар бүрдүүлэх
- Засгийн газартай хариуцлага тооцох боломжтой
- Сонгогдсон төлөөлөгчтэй хариуцлага тооцох боломжтой
- Улс төрийн намуудыг бэхжүүлэх
- Хууль тогтоох байгууллагад сөрөг хүчин байх, түүний хяналтыг дэмжих
- Сонгуулийн үйл явцыг тогтвортой байлгах
- Олон улсын стандартыг харгалзан үзэх

Гэвч сонгуулийн тогтолцоо нь дээрх асуудлыг бүрэн шийдэх боломжгүй. Өөрөөр хэлбэл сонгуулийн тогтолцоо бүр өөрийн давуу ба сул талуудтай. Иймээс ямар тогтолцоог сонгох нь судалгаанд тулгуурласан улс төрийн шийдэл байх ёстой.

Улс төрийн шинжлэх ухаанд ардчилсан сонгуулийн тогтолцоог үндсэн хоёр гол тогтолцоонд хуваан авч үздэг бөгөөд ялалт байгуулж буй хувь хэмжээний ялгаанаас үл хамааран ялагч нь бүгдийг авдаг олонхын буюу мажоритар, авсан саналын хувь хэмжээгээр улс төрийн намуудад суудал хуваарилдаг пропорциональ буюу хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо гэж ангилдаг. Тогтолцоо тус бүртээ олон хувилбартай. Улс орнууд энэ хоёр тогтолцооны аль нэг, эсхүл хоёуланг нь хослуулан өөрт тохирсон хувилбарыг хэрэглэдэг. Сонгуулийн тогтолцоог ангилах хамгийн нийтлэг арга нь сонгогчдын өгсөн саналыг нам, нэр дэвшигчийн хууль тогтоох байгууллагад авах суудлын тоонд хэр хувь тэнцүүлэн хөрвүүлж байгаа үр дүнгээр ангилах явдал юм. Энэхүү өргөн хүрээний ангилал дотроо сонгуулийн тогтолцоонуудыг олон хуваан авч үзэх ба сонгогчдын саналыг хэрхэн хууль тогтоох байгууллага дахь суудал болгож буйгаас нь шалтгаалан олонх, дийлэнхийн тогтолцоо-мажориатар, хувь тэнцүүлэх тогтолцоо- пропорциональ систем, холимог систем болон бусад систем⁷ хэмээн дахин ангилдаг.

1. Дийлэнх/ олонхнийн тогтолцоо (Majoritarian system): Энэ тогтолцоо нь түгээмэл хэрэглэдэг таван хувилбартай. Харьцангуй олонхын тогтолцоонд (first past the post-FPTF) нэг мандаттай тойрогт заавал үнэмлэхүй олонхи санал авах албагүй, харин бусад өрсөлдөгчтэй харьцуулахад хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигч ялалт байгуулна. Саналын төлөөх өрсөлдөөн намуудаас илүү нэр дэвшигчдийн хооронд явагдах ба сонгогч саналын хуудсанд дэмжиж буй нэр дэвшигчийнхээ нэрийг дугуйлдаг. Энэ тогтолцоог Их Британи, АНУ, Энэтхэг, Канад болон Британий колони байсан орнууд хэрэглэдэг

2. Хувь тэнцүүлэх тогтолцоо (Proportional system): Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны зорилго нь намын авсан саналыг хууль тогтоох байгууллагын суудалд зориудаар хувь тэнцүүлэн хөрвүүлэхэд оршдог. Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны үндсэн 3 хувилбар байдаг. Нээлттэй жагсаалттай, хаалттай жагсаалттай, шилжих дан саналын тогтолцоо тус тус ордог. Эдгээр бүх хувилбарт олон мандаттай тойргоор сонгуулийг зохион байгуулдаг. Учир нь нэг мандаттай тойрогт нэг л хүн ялагч болох тул суудлыг хувь тэнцүүлэн хуваарилах боломжгүй нь ойлгомжтой. Израйль, Нидерландын Вант Улсад улс нь бүхлээрээ олон мандаттай нэг тойрог болдог. Камбожийн вант улс зэрэг оронд сонгуулийн тойргуудыг

⁵ Рейли, Бенжамин. Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцооны шинэчлэл, тогтолцооны хувилбарууд. НҮБХХ. Улаанбаатар 2010 он.

⁶ Рейли, Бенжамин. Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцооны шинэчлэл, тогтолцооны хувилбарууд. НҮБХХ. Улаанбаатар 2010 он.

⁷ Electoral system (ACE project) <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd01/esd01c/default>

засаг захиргааны нэгжид үндэслэн тогтоодог бол Индонезид сонгуулийн тойргийн хэмжээг хуулиар тогтоож, тойргуудыг байгуулах үүргийг сонгуулийн төв байгууллагад үүрэг болгодог ажээ.

3. Холимог тогтолцоо (Mixed system): Дийлэнх/ олонх болон хувь тэнцүүлэх тогтолцооны аль алиных нь шинжүүдийг нэгтгэх оролдлого гэж ойлгож болно. Холимог тогтолцоонд өөр өөр томъёололтой сонгуулийн хоёр тогтолцоог зэрэгцүүлэн ашигладаг. Үүнд санал өгөх сонгогчид ижил байх бөгөөд төлөөлөгчдийг гол төлөв нэг мандаттай тойрог бүхий харьцангуй олонхын болон намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлэх системийг хослуулан сонгодог. 1990-ээд онд сонгуулийн шинэтгэл хийсэн улс орнууд холимог тогтолцоог нийтлэг сонгосон байдаг бөгөөд үүнийг хувь тэнцүүлэх болон орон нутгийн төлөөллийг нэгэн зэрэг хангах сайн үр дагавартай хэмээн үзсэн. Холимог тогтолцоог дотор нь холимог-хувь тэнцүүлэх, холимог-мажоритар гэсэн хоёр өргөн бүлэгт ангилж үздэг. Холимог хувь тэнцүүлэх тогтолцоог (Mixed member proportional-MMP) Герман, Шинэ Зеланд зэрэг оронд хэрэглэдэг бөгөөд парламентын суудлын нэг хэсгийг (ихэвчлэн 50 хувийг) нэг мандаттай тойргоос, үлдсэнийг нь намын жагсаалтаар санал хураан хуваарилдаг. Холимог мажоритар тогтолцоо (Mixed member majoritarian), дээрхээс ялгаатай нь хувь тэнцүүлэх намын жагсаалт, орон нутгийн тойргоор санал зэрэг хурааж, пропорционал бус байдлыг залруулах зохицуулалт хийдэггүй. Парламентын суудлын нэг хэсгийг хувь тэнцүүлэн, үлдсэнийг нь олонхын, эсвэл мажоритар тогтолцооны аль нэг хэлбэрээр хуваарилдаг. Сүүлийн жилүүдэд шилжилтийн ардчилалтай орнууд энэ тогтолцоог сонгох нь түгээмэл байгаа бөгөөд Зүүн Ази, хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан олон орон ийм тогтолцоогоор сонгууль явуулж байна

4. Бусад: Сонгуулийн дийлэнх олонхын болон хувь тэнцүүлэх аргуудаас өөр үл шилжих, дан санал, хязгаарлагдмал санал, Борда санал гэсэн аргуудыг багтаадаг.

Сонгуулийн тогтолцооны эрх зүйн орчин ба намын системийн төлөвшил

Монгол Улс 1992 оноос хойш төрийн эрх барих дээд байгууллага болох УИХ-ыг дөрвөн жил тутам бүх нийтийн, шууд, чөлөөт, ардчилсан сонгуулиар байгуулж ирсэн. Өнгөрсөн хугацаанд нийт найман удаа байнгын ажиллагаатай УИХ-ыг сонгон байгуулсан бөгөөд энэ нь иргэд өөрсдийн төрөө өөрсдөө байгуулж байгаа ардчилсан арга юм. Сонгуульд 18-аас дээш насны сонгуулийн эрх бүхий иргэд оролцдог. Учир нь 1948 онд НҮБ-ын баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 21.3 дугаар зүйлд “ Ард түмний хүсэл зориг бол засаг төрийн үндэс мөн. Мөн хүсэл зориг нь бүх нийтэд сонгуулийн тэгш эрх эдлүүлэх үндсэн дээр санал хураалтыг нууцаар хураах, эсхүл саналаа чөлөөтэй гаргах явдлыг хангахуйц бусад хэлбэрийг ашиглах замаар тогтмол, хуурамч бус сонгууль явуулахад илэрлээ олно”⁸ гэж заасан нь дэлхий нийтээр сонгох эрхийг хэрэгжүүлэх гол арга болсон юм. 1992 онд баталсан шинэ Үндсэн хуулийн 3.1 зүйлд “Монгол Улсад Засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ”⁹ гэж хуульчилсан. Хожим УИХ 2003 онд “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийн 2.2.1-д “Сонгуулийн тогтолцоо, үйл явцын журмыг иргэдийн бие даасан оролцоог хангаж, чадварлаг УИХ бүрдүүлэхэд чиглүүлж боловсронгуй болгоно”¹⁰ гэж заасан. Сонгуулийн тогтолцоо нь сонгогчдын саналыг парламент хуваарилах, төрийн институцийг бүрдүүлэх арга зам, дүрэм журам юм. Гэхдээ ихэнх судлаачид сонгуулийн тогтолцоог тойрог ямар байх, сонгогч саналаа яаж өгөх, намуудын кампанит ажлын стратеги, нэр дэвшигч хэн байх, намын бодлого ямар байх, сонгогчдын саналыг хэрхэн татах, авсан саналыг яаж парламентад шилжүүлэх зэрэг олон асуудлыг багтаадаг өргөн

⁸ Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. 1948 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/1271>

⁹ Монгол Улсын Үндсэн Хууль. 1992 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/367>

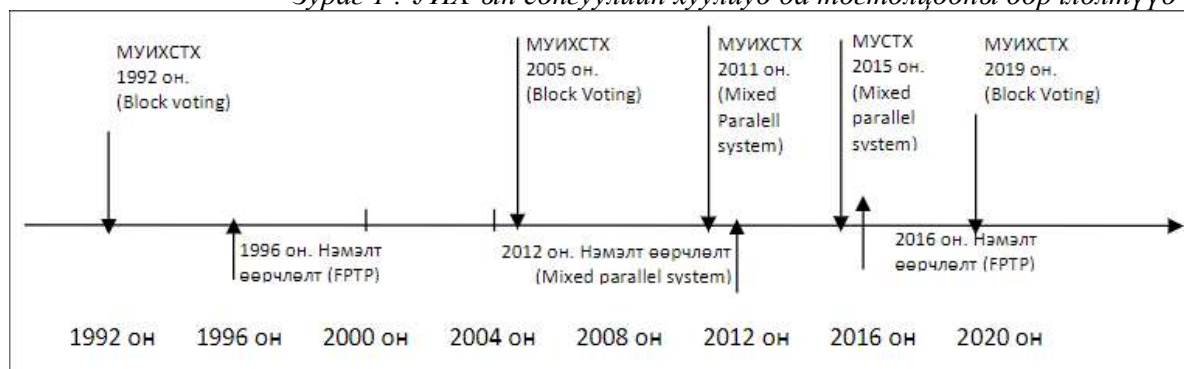
¹⁰ Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр. 2003 он.

<https://www.legalinfo.mn/annex/details/3225?lawid=6265>

хүрээтэй ойлголт гэж үздэг. Гэвч сонгуулийн тогтолцоог сайжруулах хууль эрх зүйн орчинд өнөөг хүртэл ахиц дэвшил гараагүй байна.

Тодруулбал, өнгөрсөн хугацаанд Монгол Улс сонгуулийн тогтолцоог 1992, 1996, 2005, 2011, 2015, 2016, 2019 онуудад нийт 7 удаа өөрчилжээ. Үүнээс тавыг нь хуулийг шинэчлэн найруулж, хоёрыг нь хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулан өөрчилж байсан аж. Сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлт бүр ээлжит сонгууль болохын өмнөхөн болдог байсан бөгөөд сонгуулийн хуулийг сайжруулах нэртэй эрх баригч намын улс төрийн бодлого байсан гэж зарим судлаачид үздэг.

Зураг 1. УИХ-ын сонгуулийн хуулиуд ба тогтолцооны өөрчлөлтүүд¹¹

1. Анхны хууль¹² - ийг УИХ 1992 оны 4 дүгээр сарын 4-ний өдөр баталсан. Хуулийн 8.1 зүйлд Монгол Улсын Их Хурлын 76 гишүүнийг олон мандаттай тойргоос сонгоно гэж заасан. Энэ нь сонгуулийн олонх, дийлэнхийн тогтолцооны (Block voting) хувилбар юм. Хожим 1996 онд ээлжит сонгуулиас 2 сарын өмнө уг хуулийн 8.1 зүйлийг “Сонгуулийг нэг мандат бүхий тойргоор зохион байгуулж явуулна” гэж өөрчилсөн нь сонгуулийг жижигрүүлсэн нэг тойрог, нэг мандаттай (FPTP) тогтолцоо юм. Энэ тогтолцоог 1996, 2000, 2004 онуудад хэрэглэсэн байдаг.

2. Хоёр дахь хууль¹³ -ийг УИХ 2005 оны 12 дугаар сарын 29-ний өдөр баталсан. Хуулийн 4.2 зүйлд Нам, эвсэл нь олон мандаттай тойрогт тухайн тойрогт оногдох мандатын тооноос илүүгүй хүний нэрийг дэвшүүлнэ гэж заасан. Энэ нь 1992 онд хэрэглэсэнтэй ижил олонх, дийлэнхийн тогтолцооны (Block voting) хувилбар бөгөөд Монгол Улс сонгуулийн тогтолцооны шинэтгэлээс ухарсан үйлдэл байсан.

3. Гурав дахь хууль¹⁴ -ийг УИХ 2011 оны 12 сарын 15 өдөр баталсан. Хуулийн 4.8 зүйлд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу Улсын Их Хуралд 76 гишүүнийг сонгоно. 4.9 зүйлд Энэ хуулийн заасан нэрийн жагсаалтын эхний 48-аас илүүгүй нэр дэвшигчийг сонгуулийн 26 тойргоос, 28-аас илүүгүй нэр дэвшигчийг улс төрийн намын жагсаалтаас тус тус сонгоно гэж заажээ. Сонгуулийн энэ тогтолцоо нь олонх дийлэнхийн болон хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог зэрэгцүүлэн (Parallel system) хэрэглэсэн анхны бөгөөд сүүлчийн тохиолдол байсан.

4. Дөрөв дэх хууль¹⁵ -ийг УИХ 2015 оны 12 сарын 25-ны өдөр баталсан. Энэ хууль нь УИХ, Ерөнхийлөгч болон орон нутгийн сонгуулиудыг нэг хуулиар зохицуулах оролдлого байсан бөгөөд сонгуулийн тогтолцоог өмнөх хуультай ижил 48/28 гэсэн холимог тогтолцоог дахин баталсан. Гэвч Үндсэн хуулийн цэц 2016 оны 4 сарын 22-ны өдрийн 05-р тогтоолоор Сонгуулийн хууль Үндсэн хууль зөрчсөн¹⁶ гэж үзсэн тул УИХ 2016 оны 5 сарын 5-ны өдөр

¹¹ Политологи. Эрдэм шинжилгээний бичиг. 2023 он.

¹² Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 1992 он. <https://www.gec.gov.mn/>

¹³ Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2005 он. <https://www.gec.gov.mn/>

¹⁴ Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2011 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/351>

¹⁵ Сонгуулийн тухай хууль. 2015 он. <https://www.legalinfo.mn/law/details/1217820>

¹⁶ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 05 дугаар тогтоол. <https://www.legalinfo.mn/law/details/11847?lawid=1184721>

уг тогтоолыг хэлэлцээд ээлжит сонгуулиас хоёр сарын өмнө хуулийн 7.1 дэх заалтыг Сонгууль нь олонхийн /мажоритар/ тогтолцоотой байна гэж өөрчилсөн.

5. Тав дахь хууль¹⁷-ийг УИХ 2019 оны 12 сарын 20-ны өдөр баталсан. Хуулийн 4.3 зүйлд Монгол Улсын Их Хурлын 76 гишүүнийг олон мандаттай тойргоос сонгоно гэж заасан нь мөн л 1992, 2008 онд хэрэглэсэн Олонх, дийлэнхийн тогтолцооны олон мандатын том тойргийн (Block voting) хувилбарыг дахин хуульчилжээ.

Дээрх сонгуулийн хуулиуд болон тогтолцооны өөрчлөлтүүдээс харахад Монгол Улс 1992 оноос хойш УИХ-ын сонгуулийг найман удаа зохион байгуулахдаа сонгуулийн Олонх, дийлэнхийн тогтолцооны нэг мандаттай жижиг тойргийн (FPTP) хувилбарыг 1996, 2000, 2004, 2016 онд, олон мандаттай томсгосон тойргийн (BV) хувилбарыг 1992, 2008, 2020 оны УИХ-ын сонгуулиудад хэрэглэжээ.

Харин түүхэндээ 2012 онд сонгуулийн холимог тогтолцоог 48/28 хувилбараар хэрэглэсэн. Энэ нь УИХ-ын 76 мандатын 48-г олон мандаттай томсгосон мажоритар 26 тойргоос, 28 мандатыг улс нэг тойргоос намын жагсаалтыг сонгох холимог хувилбар юм. Угтаа энэ холимог хувилбар нь Олонх, дийлэнхийн тогтолцоог 63 хувиар, хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог 37 хувиар зэрэгцүүлэн хэрэглэсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, сонгуулийн тогтолцооны давуу болон сул талуудыг тэнцвэржүүлээгүй юм.

Хүснэгт 1. УИХ-д сонгогдсон нам, бие даагчдын суудлын тоо¹⁸

№	Сонгуулийн жил	МАН	АН	Бусад	Бие даагчид	Нийт
1	1992 он	70	5		1	76
2	1996 он	25	50		1	76
3	2000 он	72	1	1	2	76
4	2004 он	36	36		4	76
5	2008 он	45	28	2	1	76
6	2012 он	26	34	13	3	76
7	2016 он	65	9	2	1	76
8	2020 он	62	11	2	1	76

Дүгнэлт

УИХ-ын сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтүүдээс харахад мажоритар буюу олонх дийлэнхийн тогтолцооны хувилбаруудыг хэрэглэж ирсний улмаас улс төрийн намын системийн төлөвшилд сөрөг үр дагаварууд гараад байна. Сонгуулийн Олонх дийлэнхийн тогтолцооны нэг онцлог нь зарим үед парламентад нэг нам давамгайлсан “супер мажоритар” олонх бүрдэх боломжийг олгодог. Өнгөрсөн сонгуулиудын дүнг харахад 1992, 2000, 2016, 2020 оны сонгуулиар УИХ-д МАН үнэмлэхүй олонхийн суудлыг авсан байдаг. Монгол Улсад сонгуулийн тогтолцооноос үүдэлтэй давамгайлагч нэг намтай намын систем тогтож байна. Энэ нь МАН бөгөөд өөрийн нүсэр бүтэц, уламжлалт тогтолцоогоо хадгалсаар байгаа, улс төрийн тавцанд хүчтэй хэвээр байгаа шалтгаан нь сонгуулийн олонх, дийлэнхийн тогтолцоо болж байна. Учир нь МАН 1992, 2008, 2020 онд олон мандаттай том тойргоор, 2000, 2016 онуудад нэг тойрог нэг мандаттай жижигрүүлсэн тогтолцоонд тус тус ялалт байгуулжээ.

АН 1996, 2004 онуудад УИХ-ын сонгуулийг нэг тойрог, нэг мандаттай жижигрүүлсэн тогтолцоогоор зохион байгуулахад эвсэж ялалт байгуулсан. Эндээс харахад АН сонгуульд

¹⁷ Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2019 он.

<https://www.legalinfo.mn/law/details/14869>

¹⁸ Sumati Luvsandende, (2018) Voters ‘voices II. Ulaanbaatar. 25p

амжилттай өрсөлдөх, олон суудал авах боломж нь МАН-ын эсрэг хүчтэй эвсэл байгуулах бөгөөд энэ нь саналаа хуваахгүй байх боломж болж байна. Өөрөөр хэлбэл, АН сонгуульд эвсэл байгуулж оролцсон үедээ л хүчтэй өрсөлдөгч болдог, бусад үед дандаа ялагддаг зүй тогтол харагдаж байна. Мөн АН нь сонгуулийн тогтолцооноос үүдэлтэй органик бус нэгдлүүдийн түүх байна. Тодруулбал 1990 оны АИХ-ын сонгуулийн дараа МЧХН, БНН-ууд нэгдэж НН (Нэгдсэн Нам), 1992 оны УИХ-ын сонгуулийн дараах МоАН, НН, МСМН, МҮДН-ууд нэгдэж МҮАН (Монголын Үндсэний Ардчилсан Нам), 2000 оны УИХ-ын сонгуулийн дараах МҮАН, МСДН, МШАН, МУСМН, МоАН, МУНН гэх нийт 12 намын нэгдэл юм. Нэгдэл бүр сонгуулийн олонх, дийлэнхийн тогтолцооны шууд үр дагавар байсан байна. Энэ үзэгдлийг улс төрийн ухаанд М.Дювержигийн хуулиар тайлбарладаг. Гэвч институцчиж амжаагүй улс төрийн намуудад олонх дийлэнхийн тогтолцоо хоёр намын системийг биш, харин нэг нам давамгайлсан намын системийг тогтоход нөлөөлж байх талтай. Учир нь сонгуулийн тогтолцоо нь намын институцчлалыг дэмжихгүй, хоёр намын систем тогтоход саад болсоор байна.

Abstract:

In the academic article "Influence of the legal framework of the electoral system on the formation of parties and party systems", apart from the scientific study of what the electoral system is, the legal framework of the electoral system, and how the electoral system is classified, the party is the most important part of the political system. As an important institution, it has been emphasized how it has developed and matured due to changes in the electoral system. The 8 parliamentary elections held in Mongolia in 1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012, 2016, and 2020 are characterized by the unique features of the times, economic conditions, political party and state policy decisions, and social times depending on the situation and legal changes in the electoral system, it had its own characteristics and effectiveness. Elections in Mongolia have been conducted by multi-mandate enlarged constituencies and single-mandate majoritarian system, which has created the opportunity for two political forces to hold the power in turn. The fact that the majority or two major parties alternately rule the government is related to the electoral system.

Key words: Electoral system, party, formation of party system, democracy, election, law, legal environment

Ашигласан ном, материал

1. Э.Гэрэлт-Од. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн улс төр, эрх зүйн түүхэн шинжилгээ. (1992-2020), судалгааны тайлан. 2021 он.
2. Б.Рейлли. Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцооны шинэчлэл, тогтолцооны хувилбарууд. Монгол Улс. НҮБХХ. 2010 он.
3. Д.Ноолен. “Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцооны шинэтгэл” Бодлогын баримт, бичиг. Фрейдрих Эбэрт Сан. 2009 он.
4. Ж.Бямбадорж. Сонгох эрх ба Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцоог шинэчлэх асуудал. Шинэ толь сэтгүүл. 1998 он
5. Монгол дахь ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт (1990-2020)
6. Монгол Улсад сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн системийн аль хувилбар илүү тохиромжтой вэ? Бодлогын зөвлөмж. 2005 он.
7. Монгол Улсын сонгууль. Эмхэтгэл. (1990-2020) Азийн сан. Улаанбаатар. 2023 он.
8. УИХ-ын сонгуулийн олонх дийлэнхийн тогтолцоог боловсронгуй болгох нь. Бодлогын зөвлөмж. 2005 он.
9. Монголын намын системийн институтчлэл. Дефакто институт, КАС. Улаанбаатар 2020. https://defacto.mn/wp-content/uploads/2020/09/instuchlel_tailanB5_ok%D0%9501.pdf
10. Н.Цолмонтаяа. Сонгуулийн тогтолцоо, түүнийг боловсронгуй болгох асуудалд. Шинэ толь сэтгүүл. №25, 1999 он.
11. Сонгуулийн дараах олон нийтийн санаа бодлын тандалтын судалгаа. 2016 оны 8 сарын 16-26. https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/iri_mongolia_poll_-2016_-_public_desk_mon.pdf
12. ТАНИЛЦ: 1992-2016 он хүртэл УИХ-ын сонгуулийн тойрог хуваалт ба үр дүн. <https://ikon.mn/n/1ra9>
13. Улс төрийн намуудын төлөвшил, өнөөгийн нөхцөл байдал. Судалгааны тайлан. Монголын дипломатын академи. Улаанбаатар. 2019 он. <https://mirim.mn/wp-content/uploads/2020/02/Songiili-Sudalgaanii-tailan-2019.pdf>
14. Политологи Эрдэм шинжилгээний бичиг, №19 (558)
15. Политологи Эрдэм шинжилгээний бичиг, №16 (489)
16. Монгол дахь сонгуулийн үйл явц: онол, практик /эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлийн эмхэтгэл/. Улаанбаатар. 2009 он.
17. Монгол Улсын сонгууль (1992-2021). Судалгааны эмхэтгэл. Азийн сан. Улаанбаатар. 2023 он.
18. Э.Гэрэлт-Од. Д.Бямбажав. Олон мандаттай том тойргоос авах СУРГАМЖ. <https://ikon.mn/opinion/1u27>
19. Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны ээлжит сонгуульд оролцсон нам эвслийн зардлын тайлан. ҮАГ. Монгол Улс. 2020 он. <https://audit.mn/?p=9633>
20. Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигчдийн зардлын дээд хэмжээг тогтоолоо. <https://ikon.mn/n/1xd5>
21. Д.Түмэнжаргал. Монголын сонгуулийн систем. Улаанбаатар. 2012 он.